DOI: 10.33310/2518-7813-2020-68-1-257-261
УДК 376

Ірина СЕРЕДА
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної освіти
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна
e-mail: sereda_iv71@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

У статті здійснено аналіз проблеми організації навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Наведено основні положення, які є підґрунтям сучасної системи спеціальної освіти. Визначено актуальні проблеми спеціального навчання, пов'язані з соціалізацією, індивідуалізацією, ранньою діагностикою. Розкрито особливості навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: спеціальне навчання, діти з особливими освітніми потребами, навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Важливу роль в існуючій сьогодні системі освіти посідає ланка, яка охоплює теорію і практику навчання дітей з особливими потребами в умовах інтегрованого та інклюзивного навчання, спеціально організованих освітніх закладів і сім'ї.

В умовах модернізації вітчизняної системи освіти актуалізується питання щодо переосмислення ролі спеціального навчання у соціалізації учнів з особливими потребами, їх підготовці до самостійного життя. З огляду на це змінюються пріоритетні цілі та завдання навчання і виховання дітей з проблемами розвитку, здійснюється пошук ефективних методів та технологій реалізації змісту спеціальної освіти, організації навчання і виховання з урахуванням сучасних вимог та викликів сьогодення.

Методологічні основи забезпечення якісної спеціальної освіти та підвищення ефективності корекційно-виховного процесу розглянуті у наукових дослідженнях багатьох вітчизняних учених, таких, як: В. Бондар, Л. Виготський, С. Забрамна, І. Єременко, С. Конопляста, С. Миронова, О. Нагорна, Н. Назарова, М. Певзнер, Б. Пузанов, Л. Руденко, В. Синьов, Н. Стадненко, В. Тарасун, М. Шеремет, Л. Шипіцина, Д. Шульженко та ін. Проте недостатньо дослідженими поки що залишаються особливості організації навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, що і стало метою статті.

Зміст спеціальної освіти реалізується у навчальному, виховному, розвивальному та корекційному напрямах, які створюють умови для набуття особами з особливими потребами необхідного соціокультурного досвіду, практики життя в соціумі. Позитивною тенденцією сьогодення є пошук інноваційних підходів до навчання дітей з проблемами розвитку, зумовлений поширенням ідей гуманізації та демократизації освіти.

Численні наукові дослідження, передусім Л. Виготського, доводять, що наслідком первинних відхилень і вад розвитку у більшості випадків є випадіння дитини з соціокультурного та освітнього простору. Відповідно суттєво порушується вплив соціуму, культури та освіти як основних факторів розвитку. Проблема ускладнюється тим, що не менш сильно порушується і зв'язок батьків з дитиною, особливо на ранніх етапах, коли вони вперше стикаються з проблемами «особливої» дитини. Не володіючи спеціальними знаннями і навичками, специфічними засобами і методиками, навіть високоосвічена доросла людина не в змозі передати дитині з порушеннями у розвитку той елементарний соціальний досвід, який однолітки з нормальним перебігом розвитку набувають цілком самостійно і навіть спонтанно.

Спеціальна педагогіка констатує, що відносно дитини з порушеннями психофізичного розвитку втрачають актуальність традиційні способи розв'язання освітніх завдань, притаманних кожному віковому етапу. Характеризуючи дитину з порушеннями у розвитку, Л. Виготський використовував термін «соціальний вивих», проводячи аналогію з тілесним ушкодженням і підкреслюючи, наскільки сильно таке ушкодження змінює функціонування всіх звичних зв'язків і систем дитини. Він наголошував, що педагогічно виховати таку дитину – це означає вправити її в життя, подібно до того як вправляють вивихнутий і хворий орган. [2] На відміну від вивиху тілесного, подолання соціального вивиху можливе лише засобами освіти. Але освіти, особливим чином побудованої і організованої, з визначенням «обхідних шляхів» для реалізації існуючих освітніх завдань, які досягаються традиційними способами в умовах нормального розвитку дитини.

Підґрунтям сучасної системи спеціальної освіти виступає низка важливих положень, головними серед яких є такі:

- максимально рання діагностика порушень у розвитку дитини і надання комплексної допомоги дитині та її родині;
- розробка стандарту спеціальної освіти як поєднання загальноосвітньої складової та основ формування життєвої компетенції дітей із вадами розвитку для кожного вікового етапу;
- особлива організація освітнього середовища, побудова «обхідних шляхів» навчання через використання специфічних технологій, методів, прийомів, засобів і форм;
- диференційоване, «покрокове» навчання, більш глибока диференціацію та індивідуалізація навчання;
- консультативна допомога та тісна співпраця з батьками в процесі навчання і виховання дитини з особливими потребами;
- реалізація інклюзивного навчання та створення освітніх установ нового типу для спільного навчання дітей з відхиленнями у розвитку та їх здорових однолітків, свобода вибору форм організації освіти та типів навчальних закладів;
- підготовка фахівців відповідно сучасних стандартів та викликів суспільства.

У розгортанні змісту спеціального навчання пріоритетними визначаються нині діяльнісний підхід та ідея неперервності навчання. Це створює умови для поступового засвоєння дітьми моральних норм, культури спілкування, соціально значущого досвіду поведінки, трудових навичок. Найбільш актуальні проблеми соціальної адаптації та реабілітації вирішуються шляхом залучення учнів до доступних видів побутової, індивідуальної та суспільно значущої діяльності.

В умовах аномального розвитку проблема формування особистості набуває специфічних рис. Насамперед, вона вимагає врахування соціальної ситуації розвитку особистості, яку свого часу Л. Виготський визначав як особливе поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, типове для кожного вікового етапу, яке визначає динаміку психічного розвитку та новоутворення на кожному етапі. [8]

Намагаючись пояснити складну взаємодію біологічного і соціального факторів у розвитку аномальної дитини, А. Литвак визначає 3 основних варіанти: 1) коли у розвитку особистості провідними є соціальні фактори (погляди, переконання, риси характеру тощо), відносно незалежні від біологічних та аномальних; 2) коли дія соціальних факторів опосередкована біологічними і аномальними факторами, що позначається на ставленні аномальної дитини до навколишньої дійсності, впливає на повноту психічної діяльності, не змінюючи,однак, її основного змісту (інтересів, пізнавальних особливостей тощо); 3) коли властивості особистості, особливо на початкових етапах розвитку, безпосередньо залежать від глибини і часу виникнення патології (пізнавальна активність, перцептивні потреби тощо) [5].

З огляду на вищезазначене, більшість науковців одним із найважливіших завдань спеціальної педагогіки та психології вважають виявлення ступеня і характеру впливу первинного дефекту на формування окремих компонентів особистості дитини. І це завдання набагато ширше дефектологічних аспектів. Як зазначає, наприклад, Г. Ковальов, найважливішою психолого-педагогічною проблемою взагалі є дослідження ефективності різних методів впливу на особистість у навчально-виховному процесі залежно від етапів розвитку особистості учня та його індивідуальних особливостей. [3]

Особливий підхід до кожної особливої дитини важливий як у медичному, так і психолого-педагогічному аспекті. Звісно, дитячий мозок має велику пластичність. Проте говорити про повне відновлення або компенсацію порушених функцій доводиться далеко не завжди. Це залежить від цілого комплексу чинників: вікових та індивідуальних особливостей, генези захворювання, масштабу ураження тощо. Спеціальні педагоги та психологи мусять пам’ятати, що в певних випадках дефекти залишаються на все життя. І, хоча це й значно ускладнює психічний розвиток дитини, але не завжди впливає на її інтелектуальний рівень та розвиток збережених функцій. Тому педагоги мають індивідуально підходити до процесу навчання та соціалізації таких дітей, враховуючи індивідуальні особливості розвитку. З огляду на це буде педагогічно некоректним, наприклад, переводити таку дитину до допоміжного класу компенсуючого типу лише через погану успішність з окремих предметів, оскільки це може гальмувати її подальший загальний інтелектуальний розвиток. У старших класах спеціальних шкіл таким дітям важливо створити можливість продовження навчання за різними програмами з переважанням певного профілю (гуманітарного, технічного, природничого та ін.). Це сприятиме формуванню у таких дітей адекватної самооцінки, позитивної мотивації та емоційного фону. Адже тривалий неуспіх навіть у дитини з нормальним розвитком призводить до зниження самооцінки, шкільної і соціальної дезадаптації, розвитку негативних якостей особистості.

Процес психолого-педагогічного супроводу таких дітей теж має свої особливості. Спеціальний педагог повинен бути добре обізнаним не лише

стосовно особливостей діагнозу дитини, а і його нейропсихологічних аспектів. Насамперед, розуміти внутріпівкульну локалізацію ділянок мозку та усвідомлювати, до порушення яких психічних функцій може призвести їхня функціональна недостатність. Так, наприклад, у дитини-правші при лівопівкульній недостатності задньолобних і тім'яних областей, порушення не має такого серйозного характеру, як при правопівкульному розташуванні дефекту. Такі діти краще малюють за зразком, ніж за словесним завданням. Коли ж подібне порушення виявляється при правопівкульному дефекті, діти, навпаки, часто не можуть скопіювати зразок, припускаються помилок у просторовій орієнтації.

При труднощах в оволодінні дитиною навичками читання або письма, знання педагогом локалізації її ураження виступає важливим фактором для відбору найбільш ефективних корекційних прийомів. У випадку, коли, наприклад, спостерігаються ускладнення аналізу та синтезу або порушення слухо-мовної пам'яті, головний акцент у прийомах навчання читання та письма робиться на збережену зорову пам'ять і роботу правої півкулі. Правопівкульна тактика інтелектуальної діяльності передбачає сприйняття стимулів цілком, не розкладаючи, наприклад, слова на окремі склади, а запам'ятовуючи його написання повністю. Для дитини з правопівкульним дефектом більш успішними при навчанні читання та письма будуть прийоми лівопівкульної тактики, наприклад, аналіз окремих букв у складі, складів у слові тощо.

Методи і прийоми навчання дітей з порушеннями внаслідок органічної патології головного мозку об'єднує нова педагогічна галузь – нейропедагогіка. Добре, якщо педагоги не лише спеціальних, але і загальноосвітніх шкіл будуть володіти хоча б основними її аспектами. Адже досить часто діти з незначними порушеннями опиняються в групі «невстигаючих», хоча елементарне використання нескладних прийомів нейропедагогіки могло б суттєво допомогти вчителеві, а головне, дитині.

Важливою складовою соціального становлення особистості є соціалізація, процес, який дає людині можливість усвідомити себе як особистість, як частину суспільства. Соціальне становлення особистості відбувається в процесі освіти, виховання та самовиховання, коли людина спроможна самостійно визначати власні цілі й досягати їх. Це дає їй відчуття власної цінності та впевненість у своєму суспільному статусі. Становлення особистості відбувається шляхом пізнаня дитиною навколишнього світу, розуміння вічних цінностей, категорій добра і зла, культурних норм, правил поведінки тощо. У дітей з відхиленнями в розвитку проблеми соціалізації особистості, як правило, проявляються найбільш гостро.

Існуюча традиційна вітчизняна практика організації спеціального навчання, на жаль, виявляє серйозні прогалини в плані соціального становлення, життєвої компетенції, подальшої самореалізації особистості. В сучасних умовах все більше актуалізується необхідність переосмислення існуючих стандартів спеціальної освіти в напрямі співвідношення освітніх досягнень дитини та її життєвої компетенції. Важлива роль в умовах сучасного суспільства покладається на особистісний саморозвиток, формування механізмів самопізнання, свідомої регуляції поведінки, підготовку до реального життя в швидкозмінних соціокультурних умовах. Адже не секрет, що переважна більшість випускників спеціальних закладів освіти психологічно, емоційно, соціально не готова, на жаль, до самостійного життя в суспільстві. Ізольованість, обмежене коло спілкування в умовах інтернату досить часто породжують егоцентризм, настанову на подальше соціальне утриманство.

Як свідчить практика, у сім'ях, де виховуються діти з певними порушеннями, батьки часто припускаються помилок, які гальмують процес соціалізації дитини. Насамперед, вони надмірно опікують свою дитину, дуже неохоче надають їй певну свободу, часто діють авторитарно і директивно. Такі особливості виховання призводять до збільшення розриву між можливостями дитини і виконуваними нею завданнями, посилюють залежність від дорослих і, як наслідок, уповільнюють соціалізацію особистості. Спеціальний педагог покликаний постійно враховувати не лише загальні закономірності розвитку і соціалізації особистості, а і пам'ятати про унікальність кожної дитини з особливими потребами, своєрідність її емоційних і поведінкових реакцій.

Актуальною проблемою сучасної спеціальної педагогіки в Україні і світі є рання діагностика і рання педагогічна допомога. На сучасному етапі у багатьох країнах світу розроблені й успішно використовуються програми ранньої діагностики та ранньої педагогічної допомоги дітям з відхиленнями у розвитку. Вагомим теоретичним підґрунтям для їх розробки та створення відповідного методичного забезпечення стали положення теорії Л. Виготського про зони актуального і найближчого розвитку дитини, про профілактику вторинних дефектів, тобто так званого «соціального вивиху».

У сучасній світовій практиці широко відомими програмами ранньої допомоги визнані: Коннектикутський тест «Обстеження розвитку новонароджених і дітей до 3-х років», Каролінський

навчальний план для дітей від народження до 5-ти років, Мюнхенська функціональна діагностика, Гавайський профіль раннього навчання, програма ранньої діагностики розвитку «Тандем» (Голландія), програма ранньої педагогічної допомоги дітям з вадами розвитку «Маккуері» (Австралія). [7]

Існуюча в нашій країні мережа спеціальних закладів забезпечена певною мірою основними методиками та навчально-методичними матеріалами, розробленими відповідно до сучасних вимог, хоча іноді і їх буває недостатньо. Проте, зауважимо, що все-таки основним фактором виховання дитини з проблемами розвитку є не обладнання спеціальних шкіл, а послідовна і адекватна можливостям дитини система її включення в соціум, забезпечення компенсації порушень шляхом активізації діяльності збережених аналізаторів. Л. Виготський, нагадаємо, неодноразово наголошував на тому, що «дитяча дефективність» – не стільки біологічна проблема, скільки соціальна, пов'язана з соціальними наслідками біологічних факторів. [6]

Важлива роль у розв'язанні проблем спеціального навчання і виховання покладається на педагога, до складових професійної компетенції якого входить організація та забезпечення якості корекційно-виховного процесу. Педагог-вихователь, зокрема, здійснює контроль за виконанням медично-педагогічних заходів; несе відповідальність за дотримання режиму дня, рухового та ортопедичного режимів, проведення фізкультурно-оздоровчих заходів. У позаурочний час він організовує так звані години розвитку, тобто додаткові заняття з корекції розумового і психо-фізичного розвитку вихованців. Вихователь також координує та контролює ведення різними фахівцями спеціальної документації стосовно корекційної роботи з учнями: корекційних карт, листків здоров'я, щоденників педагогічних спостережень, зошитів зв'язку вчителя і вихователя та ін.

Система спеціального навчання і виховання тісно пов'язана з корекційною складовою. Тому паралельно у формі індивідуальних і групових занять з логопедами, психологами, лікарями, ведеться робота з корекції та відновлення порушених функцій. Комплексна діагностика, психолого-педагогічне вивчення учнів, яке здійснює команда різних фахівців, дозволяє уточнити діагноз дитини та визначити найбільш ефективні шляхи для її навчання, виховання та корекції.

Очевидно, що навчання та виховання дітей з нормальним і проблемним розвитком стандартними педагогічними методами, з використанням єдиних критеріїв оцінювання призводить до появи значних труднощів у дітей та педагогів і позначається, насамперед, на успішності навчання і виховання. Звичайно, особливості організації спеціального навчання передбачають розробку і використання індивідуальних планів та програм в умовах індивідуальної, інтегрованої чи інклюзивної форм навчання, або навчання в умовах спеціального закладу освіти. Але, якщо це неможливо, наприклад, в умовах масової школи або при невстановленому остаточно діагнозі дитини, важливо використовувати, принаймні, індивідуальний підхід при роботі з нею, який буде враховувати особливості дитини і її можливості у навчанні, вихованні та розвитку.

Список використаних джерел

1. Войтко В. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи : [навчально-методичний посібник]. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2016. 84 с.
2. Виготський Л. С. Собр. Соч.: В 6 т. М.: Педагогика, 1984. Т. 4. 305 с.
3. Ковалев Г. А. О системе психологического воздействия (к определению понятия) // Психология воздействия (проблемы теории и практики) : сб. науч. тр. / под ред. А. А. Бодалева, Г. А. Ковалева. М. : Наука, 1989. С. 4–5.
4. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія]. К.: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. (Серія «Інклюзивна освіта»)
5. Литвак А.Г. Сооотношение компенсации и коррекции в развитии слепых и слабовидящих // Особенности познавательной деятельности слепых и слабовидящих школьников. Сборник научных трудов. Вып. 7. Ленинград, 1976. С.108-120.
6. Лифанова Т.М. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии // Жизнь и творчество Л.С. Выготского: сб. М., 1995. С. 7-18.
7. Миронова С.П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова, О.В.Гаврилов, М.П.Матвєєва; [За заг. ред. С.П.Миронової]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
8. Теорія розвитку вищих психічних функцій Л.С.Виготського [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pidruchniki.com/17021027/psihologiya/teoriya_rozvitku_vischih_psihichnih_funktsiy_vigotskogo

References

1. Voitko V. Navchannia i vykhovannia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: suchasni pidkhody [Teaching and raising children with special educational needs: modern approaches]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kropyvnytskyi: KZ «KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho», 2016. 84 s.
2. Vigots'kij L. S. Sobr. Soch.: V 6 t. M.: Pedagogika, 1984. T. 4. 305 s.
3. Kovalev G. A. O sisteme psihologicheskogo vozdejstvija (k opredeleniju ponjatija) [In the system of psychological impact (to the definition of a concept)] // Psihologija vozdejstvija (problemy teorii i praktiki) : sb. nauch. tr. / pod red. A. A. Bodaleva, G. A. Kovaleva. M. : Nauka, 1989. S. 4–5.

4. Kolupaieva A.A., Taranchenko O.M. «Inkliuzyvna osvita: vid osnov do praktyky» [Inclusive education: from the basics to practice]: monohrafiia. K.: TOV «ATOPOL», 2016. 152 s.
5. Litvak A.G. Soootnoshenie kompensacii i korrekcii v razvitii slepyh i slabovidjashhih [The correlation of compensation and correction in the development of the blind and visually impaired] // Osobennosti poznavatel'noj dejatel'nosti slepyh i slabovidjashhih shkol'nikov. Sbornik nauchnyh trudov. Vyp. 7. Leningrad, 1976. S.108-120.
6. Lifanova T.M. Vygotskij L.S. Problemy defektologii [Problems of defectology] // Zhizn' i tvorchestvo L.S. Vygotskogo: sb. M., 1995. S. 7-18.
7. Myronova S.P. Osnovy korektsiinoi pedahohiky [The basics of correctional pedagogy]: navchalno-metodychnyi posibnyk / S.P.Myronova, O.V.Havrylov, M.P.Matvieieva; [Za zah. red. S.P.Myronovoi]. Kam'ianets-Podilskyi : Kam'ianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiienka, 2010. 264 s.
8. Teoriia rozvytku vyshchykh psykhichnykh funktsii L.S.Vyhotskoho [The theory of the development of higher mental functions of L. S. Vygotsky] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://pidruchniki.com/17021027/psihologiya/teoriya_rozvitku_vischih_psihichnih_funktsiy_vigotskogo

Ирина Середа. Организация обучения и воспитания детей с особенными образовательными потребностями

В статье осуществлён анализ проблемы организации обучения и воспитания детей с особенными образовательными потребностями. Приведены основные положення, которые являются основой современной системы специального образования. Определены актуальне проблемы специального обучения, связанные с социализацией, индивидуализацией, ранней диагностикой. Раскрыты особенности обучения и воспитания детей с особенными образовательными потребностями.

Ключевые слова: специальное обучение, дети с особенными образовательными потребностями, обучение и воспитание детей с особенными образовательными потребностями.

Iryna Sereda. Organization of education and upbringing of children with special education needs

The article analyzes the problem of organization of education and upbringing of children with special educational needs. The basic provisions which are the basis of modern are given special education systems. Identified actual problems of special education, related to socialization, individualization, early diagnosis. Disclosed peculiarities of education and upbringing of children with special educational needs.

Concerning a child with impaired psychophysical development, traditional methods of solving educational problems lose their relevance. In the implementation of the content of special education, the priority is determined by the idea of its continuity and activity approach, which create the conditions for the gradual assimilation of moral norms, a culture of communication, socially significant behavior experience, and labor skills. The main factor in raising a child with special needs is a consistent and adequate system of its inclusion in society, ensuring compensation for violations by activating the activities of safe analyzers.

An important task of special pedagogy and psychology is to identify the degree and nature of the influence of a primary defect on the formation of individual components of a child's personality. The children's body is characterized by great plasticity, but the full restoration or compensation of impaired functions is not always possible. It depends on a whole range of factors: age and individual characteristics, the genesis of the disease, the extent of the lesion, and the like.

The organization of special training involves the development and use of individual plans and programs in an individual, integrated or inclusive form of education, or training in a special educational institution. It is important to use an individual approach when working with a child with special educational needs, which will take into account her capabilities in training, education and development as much as possible.

Key words: special education, children with special educational needs, education and education of children with special educational needs.